

بررسی فقهی قرارداد آتی، احکام و آثار آن بر مبنای فقه امامیه

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۱۲/۵

تاریخ تأیید: ۱۳۹۴/۶/۲۰

* غلام‌علی معصومی نیا
** میثم فدایی واحد
*** سیدحمیدرضا صائمین

چکیده

بررسی فقهی مشتقات و به‌ویژه قرارداد آتی که ماهیت جدیدی داشته و در بازار سرمایه کشورمان عملیاتی شده است، جایگاه بسیار مهمی در بازار مالی اسلامی دارد. در مقاله پیش رو به بررسی فقهی قرارداد آتی، احکام و آثار آن پرداخته شد. نتیجه‌های حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد اکثر قراردادهای آتی از مصداق‌های تعهد در برابر تعهد برای انجام بیع نقد در آینده است به‌طوری که طرفین در زمان حال، تعهد به‌انجام بیع نقد را توافق می‌کنند و در سررسید، بیع نقدی اتفاق می‌افتد. درباره پرداخت حساب ودیعه و تعدیل روزانه حساب ودیعه می‌توان گفت که از مصداق‌های شرط‌های ضمن عقد این قرارداد است که طرفین توافق می‌کنند جهت ضمانت عقد؛ اولاً، مبلغی را نزد اتاق پایاپای قرار دهند؛ ثانیاً، متناسب با نوسان‌های بازار آتی مقادیر این حساب، ودیعه تعدیل شود تا هیچ طرفی از طرفین قرارداد به نکول در قرارداد تمایل نداشته باشند و اگر طرفی نکول کرد خسارتی به طرف دیگر وارد نشود.

همچنین ماهیت فقهی تسویه نقدی پیش از سررسید از مصداق‌های انتقال تعهد بوده که با اصول مالی اسلامی تضاد نداشته و تسویه نقدی در سررسید نیز به‌علت عدم منافات با قاعده «لاضرر» و دیگر قاعده‌های اسلامی بی‌اشکال است. همچنین انواع دارایی پایه قرارداد آتی با استفاده از ویژگی‌های مبیع، بحث و بررسی شد و آتی کالا، سهام و ارز بی‌اشکال بوده؛ اما آتی شاخص سهام اشکال دارد.

واژگان کلیدی: قرارداد آتی، تعدیل حساب ودیعه، تسویه نقدی، دارایی پایه.

طبقه‌بندی JEL: G32.

۱۲۳

فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی / سال پانزدهم / شماره ۵۸ / تابستان ۱۳۹۴

Email: masuminia_ali@yahoo.com.

*. عضو هیئت علمی دانشگاه خوارزمی تهران.

Email: m.fadaee68@gmail.com.

** دانشجوی دکترای مدیریت مالی دانشگاه علامه طباطبایی.

Email: hamid551048@gmail.com. تهران. کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی پردیس فارابی دانشگاه تهران.

مقدمه

یکی از ابزارهای نوظهور در علم مالی مشتقات هستند. مشتقات ابزارهایی هستند که ارزش آنها تابع تغییرهای ارزش دارایی‌های دیگر که به آنها دارایی پایه (Underlying asset) می‌گویند، است (راعی و سعیدی، ۱۳۸۳، ص ۱۷۲)؛ دارایی پایه مشتقات هر نوع دارایی می‌تواند باشد. اصلی‌ترین دارایی‌هایی که می‌تواند دارایی پایه قرارداد آتی باشد عبارت هستند از: کالا، سهام، اوراق قرضه، نرخ ارز، نرخ بهره، شاخص‌های سهام. قرارداد آتی یکی از قراردادهایی است که به مشتقات معروف هستند. مشتقات به‌طور کلی در یک تقسیم‌بندی به دو نوع تقسیم می‌شوند:

۱. مشتقاتی که در خارج از بورس مبادله می‌شوند. به این مفهوم که قرارداد در خارج از بورس و به‌طور مستقیم بین طرفین منعقد می‌شوند. این قراردادها عبارت هستند از: اختیارات (Option)، پیمان‌های آتی (Forward)، معاوضات (Swap) و اختیار معاوضات (Swaption) و ... (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۳۰).

۲. مشتقاتی که قابلیت معامله در بورس را دارند. این نوع از مشتقات در قالب قراردادهای استاندارد در بورس‌ها معامله می‌شوند. این قراردادها در بورس شکل و سازمان یافته و در قالب شبکه الکترونیکی بین طرفین منعقد می‌شوند. این ابزارها عبارت هستند از: قرارداد آتی (Future) و اختیارات (راعی و سعیدی، ۱۳۸۳، ص ۱۷۲).

فلسفه وجودی این نوع از ابزارها، پدیدساختن پوشش ریسک برای فروشندگان و صادرکنندگان بود و وجود این قراردادها باعث شد که تولیدکنندگان، صادرکنندگان، خریداران کالاها و دارایی‌های مالی، فرصت پوشش ریسک ناشی از نوسان‌های قیمت را پیدا کنند و از اینجا بود که آنان به‌طور فزاینده‌ای متقاضی پوشش ریسک تغییرهای قیمت شدند. از طرف دیگر سفته‌بازان نیز از نوسان‌های این بازار استفاده کردند و به ترتیبی مشابه فرصت‌های پدیدآمده، فضای جدیدی برای سودآوری پدید آمد که این امر به نوبه خود باعث رشد و گسترش استراتژی‌های جدید معاملاتی در بازار مشتقات شد.

پیروزی انقلاب اسلامی و تشکیل نظام مبتنی بر احکام اسلامی باعث شد تا ابزارهای مالی غربی با دقت بررسی شوند. قرارداد آتی هم یکی از قراردادهای بسیار پیچیده بوده و لازم است تا از لحاظ فقهی بررسی شود؛ زیرا این قرارداد فقط قراردادی ساده نیست؛ بلکه

قراردادی از نوع قراردادهای تعهدی است. همچنین در این قرارداد افزون بر تعهدهایی که طرفین قرارداد قبول می‌کنند در اصطلاح شرط‌های ضمن عقد زیادی را نیز قبول می‌کنند که باعث شده است احکام و آثار فراوانی را بر این توافق بار کند که در تحلیل آتی مهم‌ترین نکته‌ای که وجود دارد اینکه باید قرارداد آتی را به همراه احکام و آثار آن در نظر گرفت؛ یعنی در تحلیل قرارداد آتی افزون بر بررسی خود قرارداد، دیگر احکام و آثار آن نیز بررسی و تحلیل شود.

این پژوهش پیش رو در نظر دارد تا این قرارداد را به طور کامل از دید فقه امامیه بررسی کند تا بتواند پژوهش‌های صورت گرفته حول محور قرارداد آتی را از دید فقهی کامل کند.

پیشینه تحقیق

۱۲۵

فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی / بررسی فقهی قرارداد آتی، احکام و ...

محسن حسینی چالشتری (۱۳۷۶) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان **امکان‌سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام**، قرارداد آتی را بررسی کرده و باور دارد که: با توجه به مطالعه‌های انجام‌گرفته در متن‌های اسلامی و شناسایی قراردادهای آتی به‌عنوان ابزاری کارآمد در بازار، امکان صدور و انتشار این ابزار مالی در نظام مالی اسلام و کشور جمهوری اسلامی ایران وجود دارد.

علی صالح‌آبادی (۱۳۸۱) در پایان‌نامه‌ای با عنوان **امکان‌سنجی راه‌اندازی بازار آتی سهام شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران (با تأکید بر مسائل شرعی)** به بیان دشواری‌های موجود در راه‌اندازی بازار آتی شاخص سهام در ایران، تبیین شرایط مساعد و نامساعد جهت راه‌اندازی بازار آتی شاخص سهام و نشان‌دادن بازار آتی شاخص سهام به‌عنوان بازاری جهت پوشش ریسک سرمایه‌گذاری می‌پردازد.

غلام‌علی معصومی‌نیا (۱۳۸۵) در مقاله «بررسی فقهی ابزارهای مشتقه» به بررسی انواع ابزارهای مشتقه پرداخته است. در این مقاله ابتدا به توضیح این ابزارها از نظر مالی پرداخته شده و پس از بیان ماهیت حقوقی آنها، حکم فقهی متناسب با هر ابزار استنباط شده است.

کمیته فقهی سازمان بورس و اوراق بهادار نیز طی نه جلسه در سال ۱۳۸۶ به بررسی فقهی قرارداد آتی پرداخته است. در این جلسه‌ها بیشتر به بررسی فقهی قرارداد آتی

به صورت کلی پرداخته شده و درباره ماهیت قرارداد آتی و حساب ودیعه بررسی صورت گرفته است. درباره ماهیت قرارداد آتی تعهد خرید و فروش و نیز صلح آتی را به عنوان راهکار اصلاح قرارداد آتی در نظر گرفته‌اند و درباره ودیعه نیز شرط ضمن عقد به عنوان ماهیت ودیعه در نظر گرفته شده است.

سیدمحمد حسینی (۱۳۸۶) در رساله دکترای خود با عنوان **تحلیل فقهی - اقتصادی مشتقات با تأکید بر قرارداد آتی‌ها و قرارداد اختیارات** در دانشگاه امام صادق علیه السلام به بررسی فقهی مشتقات به‌ویژه قرارداد آتی و اختیار معامله پرداخته و به نتیجه‌های زیر رسیده است:

الف) بازار آتی‌ها چنان طراحی شود که طرفین در برابر یکدیگر متعهد به اجرای قرارداد در آینده شوند.

ب) این نظریه فقهی مبنا قرار گیرد که وفا به تعهدهای لازم است؛

ج) حساب ودیعه فقط نقش وثیقه را ایفا کرده و معامله‌گر حق برداشت مبلغ واریز شده به این حساب بابت سود ناشی از قرارداد را نداشته باشد.

امیرعلی سرابی (۱۳۸۶) در پایان‌نامه خود با عنوان **بورس‌بازی در بازار آتی‌ها از دید موازین اسلامی** در دانشگاه امام صادق علیه السلام بورس‌بازی در این بازار را بررسی کرده است. نتیجه‌های این تحقیق نشان می‌دهد که بورس‌بازی به گرمی و روانی بازار آتی‌ها کمک می‌کند. بنابراین فعالیت بورس‌بازان باعث می‌شود که قیمت قراردادهای آتی به سمت قیمت واقعی که منعکس‌کننده اوضاع و احوال بازار است میل کند.

مجید رضایی (۱۳۸۲) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی فقهی ابزارهای مالی مشتقه» به بررسی قرارداد آتی و اختیار معامله از دیدگاه فقهی پرداخته و بعد از معرفی این دو ابزار مالی، به بررسی قابلیت انطباق این قرارداد با قراردادهای گوناگون اسلامی مانند بیع العربون و بیع دین به دین و ... پرداخته است.

در این مقاله به بررسی فقهی قرارداد آتی رایج در مالی متعارف پرداخته شده و همچنین این قرارداد از لحاظ ویژگی‌های دارایی پایه قرارداد آتی، ماهیت حساب ودیعه، انواع دارایی پایه، تسویه نقدی قرارداد در سررسید و پیش از آن و همچنین حکم سود نقدی حاصل از

تسویه نقدی پیش از سررسید و در سررسید از دیدگاه فقه امامیه مورد بررسی و تحلیل فقهی قرار گرفته‌اند.

ادبیات موضوع

قراردادهای آتی

قرارداد آتی توافقنامه‌ای مبتنی بر خرید یا فروش دارایی در زمان معین در آینده و با قیمت مشخص است (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۲۶). نکته مهمی که در این تعریف وجود دارد اینکه قرارداد آتی به نوعی توافقنامه یا تعهدنامه‌ای برای معامله‌ای در آینده است و در حال حاضر هیچ کالا یا پولی بین طرفین معامله ردوبدل نمی‌شود؛ بلکه طرفین قرارداد توافقی را در حال حاضر برای معامله‌ای در آینده انجام می‌دهند. در کشورهای گوناگون، بورس‌های فراوانی برای معامله قراردادهای آتی وجود دارد. بورس شیکاگو و بورس تجاری شیکاگو در امریکا، دو نمونه از بزرگ‌ترین بورس‌های آتی در امریکا هستند.

برای توضیح سازوکار قراردادهای آتی، به نوعی از قراردادهای آتی که موضوع آن سکه طلا است و در بورس کالای ایران معامله می‌شود، اشاره می‌کنیم. یک سرمایه‌گذار ممکن است در فروردین ماه به کارگزار خود خرید ده سکه بهار آزادی را به تحویل در تیر ماه سفارش دهد. این دستور باید فوراً به سامانه قراردادها منتقل شود. امکان دارد، همزمان سرمایه‌گذار دیگری به کارگزار خود، فروش ده سکه بهار آزادی را به تحویل تیر ماه سفارش دهد. سرمایه‌گذار اول را که توافق کرده تا ده سکه را بخرد در اصطلاح دارای موقعیت خرید (Long position) و سرمایه‌گذاری را که تعهد کرده است که ده سکه را با قیمت توافقی بفروشد، در اصطلاح دارای موقعیت فروش (Short position) می‌گویند. قیمت مورد توافق طرفین را قیمت قرارداد آتی می‌گویند. ما قیمت را برای هر سکه در این مثال، ۱۲۰۰۰۰۰۰ ریال فرض می‌کنیم. این تعیین قیمت مانند دیگر سازوکارهای تعیین قیمت، از قانون عرضه و تقاضا تبعیت می‌کند؛ به این معنا که با افزایش تعداد فروشندگان قرارداد خریداران جدیدی وارد بازار شده، به همین صورت، اگر معامله‌گران بیشتری

بخواهند سکه تحویلی تیر ماه را بخرند، نسبت به تعداد خریداران آن در زمان معین، قیمت کاهش پیدا می‌کند، تا اینکه تعادل در تعداد خریداران و فروشندگان برقرار شود.

روش‌های تسویه قرارداد آتی

روش اول: تحویل فیزیکی

در این روش طرفین قرارداد طبق توافق‌نامه‌ای که انجام داده‌اند دارایی پایه را در سررسید تحویل خواهند داد؛ یعنی دارنده موقعیت خرید متعهد است که دارایی را به قیمت توافقی بخرد و فروشنده نیز متعهد است که دارایی را به همان قیمت بفروشد. این روش تسویه به‌ندرت در بازار آتی اتفاق می‌افتد و در برخی بازارها این روش تسویه به‌طور کامل حذف شده است (فرهادی و شریعت‌پناهی، ۱۳۹۱، ص ۵۷۱). این روش تسویه آن‌قدر نادر است که اکثر معامله‌گران و حتی پوشش‌دهندگان ریسک ترجیح می‌دهند که از روش‌های دیگر قرارداد را تسویه کنند و فروش یا خرید دارایی مورد نظر را در بازار دیگری انجام دهند.

روش دوم: تسویه نقدی

در این روش طرفین قرارداد طبق توافق‌نامه‌ای که داشتند و می‌خواستند که دارایی را تحویل دهند به‌علت‌های گوناگون از این کار صرف‌نظر می‌کنند و طرفین قرارداد سودوزیان حاصل از تعدیل حساب ودیعه را دریافت می‌کنند و در سررسید قرارداد را تسویه نقدی می‌کنند. اکثر موقعیت‌های باز که تا سررسید با انجام معامله معکوس بسته نمی‌شود با استفاده از این روش تسویه می‌شود (همان، ۱۳۹۱، ص ۵۷۱).

روش سوم: انتخاب موقعیت معکوس

در این روش که مرسوم‌ترین روش برای تسویه قرارداد آتی است، هر یک از طرفین قرارداد که خواست از قرارداد خارج شود، موقعیت عکس موقعیت کنونی خود را در قرارداد آتی دیگری می‌گیرد و از بازار خارج می‌شود؛ برای مثال، اگر فردی اکنون موقعیت خرید در قرارداد آتی سکه تحویلی تیر ماه را دارد با انتخاب موقعیت فروش در قرارداد آتی دیگری از بازار آتی خارج می‌شود و از این لحظه به بعد خریدار قرارداد اول با فروشنده قرارداد دوم طرفین معامله را تشکیل خواهند داد (همان).

حساب ودیعه

یکی از شرط‌های ضمن عقد در قرارداد آتی ودیعه‌ای است که طرفین هر قرارداد آتی ملزم هستند تا نزد اتاق پایاپای قرار دهند. وظیفه اصلی این حساب ودیعه جلوگیری از نکول طرفین قرارداد می باشد؛ به طوری که ممکن است وقتی بازار نوسان شدیدی را تجربه کند یکی از طرفین قرارداد که دچار زیان بالایی شده از عمل به تعهدهای موجود در قرارداد امتناع کرده و طرف دیگر متضرر شود؛ از این رو، اهمیت و نقش حساب ودیعه آشکار می شود. به همین جهت یکی از مهم ترین نقش‌های بورس، سامان‌دهی قراردادهای به گونه‌ای است که معامله‌گرانی که قصد خرید یا فروش قرارداد آتی را دارند، ابتدا باید ودیعه‌ای نزد کارگزار بورس بگذارند که به «حساب ودیعه» معروف است. میزان این ودیعه به وسیله هر بورسی تعیین می شود (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۶۰-۶۴).

تسویه حساب ودیعه یا تعدیل حساب ودیعه

عملیات اصلی که اتاق پایاپای ملزم می‌باشد که بر روی حساب ودیعه طرفین قرارداد آتی انجام دهد، عملیات تعدیل حساب ودیعه است. عملیات تعدیل حساب ودیعه مانند خود حساب ودیعه سازوکاری برای جلوگیری از نکول طرفین قرارداد آتی است. همان‌طور که پیش از این گفته شد بورس‌ها ملزم هستند درصدی از ارزش دارایی پایه قرارداد آتی را به عنوان ودیعه از طرفین معامله دریافت کنند. برخی مواقع اتفاق می‌افتد که میزان حساب ودیعه به اندازه‌ای است که به علت نوسان‌های بسیار شدید قیمت دارایی پایه، یکی از طرفین قرارداد تشخیص می‌دهد که حتی با صرف نظر کردن از ودیعه خود، اگر از قرارداد نکول کند برایش بهتر است؛ بنابراین فرد از ودیعه خود صرف نظر کرده و از قرارداد آتی نکول می‌کند. بورس‌ها برای جلوگیری از نکول طرفین قرارداد، عملیات تعدیل حساب ودیعه را طراحی کرده‌اند. در این عملیات متناسب با نوسان‌های قیمت دارایی پایه، بورس‌ها بخشی از ودیعه یک طرف را به طرف دیگر منتقل می‌کنند؛ برای مثال، اگر طرفین قرارداد، سکه تحویلی تیرماه را به قیمت ۱۳۰۰۰۰۰ تومان معامله کرده‌اند؛ اما قیمت سکه با همان تاریخ تحویل به ۱۳۵۰۰۰۰ تومان برسد اتاق پایاپای به ازای هر سکه ۵۰۰۰۰ تومان را از ودیعه فروشنده برداشته و به حساب خریدار واریز می‌کند یا اگر قیمت به ۱۲۵۰۰۰۰ تومان برسد

اتاق پایاپای مؤظف است تا ۵۰۰۰۰ تومان را به ازای هر سکه از حساب خریدار کم کرده و به حساب فروشنده واریز کند (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۶۰-۶۴).

حداقل ودیعه

بورس‌ها برای جلوگیری از نکول، میزان مشخصی را به‌عنوان حداقل ودیعه دریافت می‌کنند. این میزان که به‌صورت درصدی از ودیعه اولیه است به‌عنوان یک سوپاپ اطمینان عمل می‌کند. اگر میزان ودیعه هر یک از طرفین قرارداد کمتر از میزان حداقل ودیعه باشد، اتاق پایاپای به آن فرد اختطاریه افزایش وجه تضمین را می‌دهد و فرد مؤظف است تا میزان ودیعه خود را تا میزان ودیعه اولیه برساند. مبلغ اضافی سپرده‌گذاری شده، برای رسیدن به سطح ودیعه اولیه را ودیعه متغیر می‌نامند (همان). اگر فردی این کار را نکند، بورس، کارگزاران را مؤظف کرده است تا بدون نیاز به اطلاع به فرد مورد نظر موقعیت وی را در بازار با انجام معامله معکوس ببندند.

ماهیت فقهی قرارداد آتی

همان‌طور که گذشت تعریف قرارداد آتی در متن‌های مالی متعارف عبارت است از توافق‌نامه‌ای مبتنی بر خرید و فروش دارایی پایه به قیمت مشخص، در زمان مشخصی در آینده. اثرهای مالی قرارداد پیش رو این است که طرفین قرارداد در زمان حال توافقی را انجام می‌دهند که در زمان مشخصی از آینده دارایی مشخص را به قیمت مشخصی به‌صورت نقد خرید و فروش کنند. همچنین در سررسید، طرف متعهد فروش، دارایی پایه را تحویل داده و طرف متعهد خرید نیز قیمت مشخص شده در زمان عقد قرارداد را پرداخت می‌کند. اثرهای حقوقی این قرارداد به طرفین قرارداد نیز عبارت است از تعهد و اجبار به خرید و فروش دارایی پایه در زمان سررسید.

با توجه به اثرهای مالی و حقوقی خود قرارداد و تصویری که از اصل قرارداد اشاره شد می‌توان بیان کرد که قرارداد آتی ترکیبی از دو توافق و قرارداد است. این دو توافق و قرارداد عبارت است از توافق به انجام بیع نقد در زمان مشخصی در آینده و نیز عقد بیع نقدی در آینده است. در این قرارداد به‌این صورت است که در زمان عقد قرارداد، ماهیت این قرارداد یک توافق و تعهدی الزام‌آور برای انجام بیع نقد در زمان آینده است به‌این صورت که

طرفین قرارداد در زمان حال به انجام بیع در زمان آینده متعهد است؛ اما در سررسید قرارداد آتی بر اساس توافق به انجام بیع، خود عقد بیع انجام می‌شود و در سررسید قرارداد بیع نقد اتفاق می‌افتد؛ بنابراین درباره ماهیت اصلی قرارداد آتی در فقه اسلامی می‌توان گفت که این قرارداد، توافق‌نامه‌ای الزام‌آور به انجام بیع در زمان آینده است و در زمان حال فقط یک توافق به انجام بیع نقد در سررسید مشخص منعقد می‌کنند.

از دید فقه اسلامی بیع نقد، قراردادی مشروع و مورد تأیید است؛ در نتیجه این بخش از قرارداد آتی به‌طورکامل بر فقه اسلامی منطبق است از طرف دیگر هم با ارتکاز عقلی توافق بر یک قرارداد مشروع نیز مورد تأیید است؛ زیرا این توافق تعهدی طرفینی را برای طرفین توافق پدید آورده و به‌نوعی تعهد در برابر تعهد است؛ بنابراین قرارداد آتی ترکیبی از قراردادی مشروع و تعهد بر قراردادی مشروع در آینده است؛ پس می‌توان ادعا کرد که قرارداد آتی رایج حتی در بازارهای متعارف نیز اشکال فقهی نداشته و به لحاظ ماهیت قرارداد اشکال خاصی به خود قرارداد آتی وارد نیست؛ بلکه باید بُعدها و آثار آن نیز بررسی شود.

البته باید توجه داشت که در قراردادهای نفتی نوع خاصی از قرارداد آتی وجود دارد یا در برخی قراردادهای نفتی، بیع کالی به کالی* اتفاق می‌افتد به این صورت که خریدار و فروشنده در زمان حال به خرید و فروش دارایی پایه با تحویل ثمن و مثن در آینده اقدام می‌کنند و تحویل ثمن و مثن به آینده موکول می‌شود. در این نوع خاص از قرارداد ودیعه‌ای دریافت نمی‌شود و علت آن این است که این نوع از قرارداد بین بانک‌های بزرگ و شرکت‌های بزرگ تجاری در یک فضای اطمینان صورت می‌پذیرد (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۳۱). این نوع از قراردادها نشان می‌دهد که از مصداق‌های تعهد برابر تعهد نیست؛ بلکه خرید و فروش در زمان حال اتفاق می‌افتد و تحویل ثمن و مثن به آینده موکول می‌شود. همچنین در این نوع از قراردادها هیچ‌گونه انتقال تعهدی صورت نمی‌گیرد و در سررسید به‌صورت تحویل فیزیکی یا تسویه نقدی تسویه می‌شود (همان، ص ۸۲-)

*. بیع کالی به کالی یا نسیه به نسیه در فقه به معامله‌ای اطلاق می‌شود که ثمن و مبیع، هر دو کلی، مؤخر و مؤجل هستند. به عبارت دیگر ثمن و مبیع مدتی پس از انعقاد قرارداد بیع تسلیم می‌شوند.

۸۳). از طرف دیگر تحویل ثمن و مثن به آینده موکول می‌شود و خریدار و فروشنده بدون انجام تعهد به بیع نقد در آینده از دریافت ثمن و مثن مطمئن هستند (همان). این نوع خاص از قرارداد آتی را می‌توان از مصداق‌های بیع کالی به کالی دانست که در فقه اسلامی قرارداد باطلی است. در قرارداد آتی از نوع اسلامی باید به‌طور حتم توافق بر انجام بیع باشد و خود بیع به آینده موکول شود؛ یعنی در زمان حال فقط تعهد به بیع انجام شود و بیع نقد در آینده اتفاق بیفتد.

ماهیت حساب ودیعه

پس از تبیین ماهیت قرارداد آتی لازم است تا بُعدها و آثار این قرارداد به لحاظ فقهی بررسی شود؛ زیرا بسیاری از شبهه‌های فقهی وارد شده به قرارداد آتی مربوط به این احکام و آثار است؛ به این معنا که ترکیب خود قرارداد و احکام و آثار آن باعث پدیدآمدن شبهه‌های متعدد می‌شود. شبهه‌هایی مانند قمار به علت وجود تعدیل حساب ودیعه و دریافت سودزیان نقدی است یا اینکه شبهه‌هایی مانند صوری بودن از تسویه نقدی قرارداد ناشی شده است. یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین احکام قرارداد آتی، حساب ودیعه است که از طرفین قرارداد مبلغ معینی دریافت می‌شود تا ریسک نکول طرفین نسبت به تعهدهایشان کاهش یابد. به این مفهوم که این وجه دریافت می‌شود تا طرفین قرارداد به انجام تعهدهایشان در قرارداد ملزم شوند.

درباره ماهیت حساب ودیعه نظرهای گوناگونی ارائه شده است. برخی از صاحب‌نظران آن را وجه التزام و برخی آن را پیش‌پرداخت دانسته‌اند؛ در ادامه به نقد و بررسی هر کدام از این نظرها می‌پردازیم و در پایان به ارائه نظر برگزیده می‌پردازیم.

۱. وجه التزام

التزام که جمع آن التزامات می‌باشد، در لغت به معنای همراه بودن - ملازمه شدن - به‌گردن گرفتن - ملزم شدن به امری است. در اصطلاح نیز التزام (وجه التزام) از آن جهت که به‌طور معمول طرفین در ضمن عقد معین می‌کنند و به‌همراه عقد است نزدیک معنای لغوی می‌باشد. وجه التزام مبلغی است که طرفین قرارداد در حین انعقاد عقد به‌موجب توافق - خواه ضمن همان قرارداد اصلی باشد، خواه به‌موجب موافقت مستقل که در این صورت

باید پیش از بروز تخلف متعهد، از تعهد باشد- به عنوان میزان خسارت (مادی یا معنوی) محتمل الوقوع ناشی از عدم اجرای تعهد یا ناشی از تأخیر در اجرای تعهد، پیش‌بینی کرده و بر آن توافق کنند (ماده ۲۳۰ قانون مدنی ایران و ۱۸۸۹ ق. مدنی و ماده ۱۲۲۶ ق.م فرانسه). برخی از محققان حساب ودیعه را به عنوان وجه التزام در قرارداد آتی می‌دانند (معصومی‌نیا، ۱۳۸۷؛ ص ۲۴۳).

در نقد این نظر می‌توان گفت وجه التزام در هر قراردادی که تعیین شود به عنوان خسارت عدم انجام قرارداد است و مبلغی می‌باشد که به عنوان خسارت از یک طرف قرارداد در صورت عدم اجرای تعهدهای خود دریافت می‌شود (جعفری لنگرودی، ۱۳۷۰؛ ص ۷۳۹)؛ در حالی که در حساب ودیعه این گونه نیست و در صورتی که یک طرف در سررسید به تعهدهای خود عمل نکند، قرارداد آتی تسویه نقدی شده و حساب ودیعه به همراه سود یا زیان تسویه نقدی به حساب طرفین بازگردانده می‌شود و هیچ خسارتی از یک طرف به طرف دیگر منتقل نمی‌شود (سیاح و صالح‌آبادی، ۱۳۹۰؛ ص ۶۳)؛ البته باید توجه داشت که اگر سود یا زیان حاصل از تعدیل حساب ودیعه را به عنوان خسارت در نظر بگیریم این نظر نیز قابل پذیرش است.

۲. بخشی از مبلغ پیش‌خرید

بعضی از محققان باور دارند که حساب ودیعه بخشی از ثمن قرارداد آتی است که از پیش دریافت می‌شود (حسینی، ۱۳۸۸، ص ۱۰۳). در نقد این نظر می‌توان گفت که این نظریه در صورتی صحیح بود که فقط طرف خریدار در قرارداد آتی این مبلغ را بپردازد در صورتی که می‌دانیم در قرارداد آتی خریدار و فروشنده به پرداخت این مبلغ ملزم هستند؛ ثانیاً، اگر این مبلغ بخشی از پیش‌خرید باشد باید در اختیار فروشنده دارایی قرار بگیرد؛ در صورتی که می‌دانیم این مبلغ در اختیار اتاق پایاپای قرار می‌گیرد و تا سررسید نزد اتاق محفوظ می‌ماند.

۳. شرط ضمن عقد

به نظر می‌رسد حساب ودیعه به عنوان یک شرط ضمن عقد برای انجام تعهدهای مربوط به قرارداد آتی است؛ زیرا اصل قرارداد عبارت است از تعهد دو طرف نسبت به یکدیگر و هر

امر دیگری از جمله حساب ودیعه خارج از ذات قرارداد است. به این صورت که طرفین قرارداد برای اطمینان‌یافتن از اجرای تعهدهای مربوط به قرارداد این مبلغ را در اختیار طرف ثالثی به نام اتاق پایاپای قرار می‌دهند و متعهد می‌شود با نوسان قیمت دارایی پایه در تحویل موعد مقرر این مبلغ نیز تعدیل شود تا هیچ‌کدام از طرفین در صورت نکول طرف مقابل ضرر نبینند؛ به طوری که خریدار دارایی پایه در صورت افزایش قیمت دارایی پایه در سررسید با نکول فروشنده روبه‌رو نشود و فروشنده نیز در صورت کاهش قیمت دارایی پایه در سررسید با نکول خریدار روبه‌رو نشود.

حال برای بررسی دقیق‌تر این موضوع و تطبیق این نظریه با فقه شیعه، ویژگی‌های شرط ضمن عقد مشروع، ویژگی‌های موجود در حساب ودیعه و تعدیل حساب ودیعه را بررسی می‌کنیم. در ادامه ابتدا ویژگی‌های شرط ضمن عقد مشروع را به ترتیب بیان کرده و با حساب ودیعه انطباق می‌دهیم:

۱. مشروط‌علیه قدرت بر وفا داشته باشد: حساب ودیعه نخستین ویژگی شرط صحیح را دارد؛ به این صورت که در حساب ودیعه بخشی از ارزش قرارداد به‌عنوان حساب ودیعه از طرفین قرارداد دریافت و نزد اتاق پایاپای تودیع می‌شود. شرط حساب ودیعه شرطی است که طرفین قرارداد به راحتی می‌توانند به آن عمل کنند؛ زیرا کسی که می‌خواهد در قرارداد آتی وارد شود باید بتواند بخشی از قرارداد را در هنگام انشای قرارداد فراهم کند؛ چون در قرارداد آتی با پرداخت مبلغ معینی به نام حساب ودیعه فرد می‌تواند در قراردادی وارد شود که چند برابر پول فرد ارزش دارد. از طرف دیگر باید توجه داشت که این شرط طوری هم در قرارداد تنظیم نشده باشد تا طرفین قادر به عمل به آن نباشند.

۲. غرض و فایده عقلایی داشته باشد: مهم‌ترین ویژگی و فلسفه وجودی حساب ودیعه، که غرض و فایده عقلایی این شرط ضمن عقد می‌باشد، اطمینان‌خاطر از نکول خریدار یا فروشنده است؛ یعنی برای جلوگیری از نکول طرفین قرارداد این شرط ضمن عقد در قرارداد آتی قرار داده شده است. غرض و فایده عقلایی حساب ودیعه ملزم‌کردن طرفین قرارداد به انجام به تعهدها در قرارداد آتی و جلوگیری از زیان طرفین از نکول طرف دیگر است؛ زیرا با نوسان شدید قیمت دارایی پایه ممکن است هر کدام از طرفین بدون وجود حساب ودیعه نکول کنند.

۳. مخالف کتاب و سنت نباشد: حساب ودیعه و تعدیل آن شرطی است که با اصول اساسی قراردادها در کتاب و سنت منافاتی ندارد و هیچ آیه یا روایتی در مخالفت با این نوع شرط وجود ندارد؛ یعنی حتی به‌طور خاص نیز هیچ آیه یا روایتی درباره این نوع شرطها که نوعی ضمانت برای طرفین قرارداد پدید می‌آورد وجود ندارد؛ بنابراین این شرط یک شرط بسیار عقلایی و منطقی در قرارداد آتی است؛ بنابراین شرع مقدس اسلام نیز از باب عقلایی بودن این شرط مشکلی با این نوع شرط ندارد.

۴. منافات با مقتضای عقد نداشته باشد: ویژگی دیگری که باید درباره حساب ودیعه مورد نظر قرار بگیرد این است که این عقد منافاتی با مقتضای عقد و قرارداد نداشته باشد. از آنجایی که قرارداد آتی در ماهیت قراردادی تعهدی است که باید طرفین به تعهدهای خود در آینده عمل کنند؛ بنابراین نه تنها شرط حساب ودیعه مخالفتی با مقتضای عقد نداشته بلکه می‌تواند به قوام و استحکام قرارداد آتی نیز کمک کند؛ زیرا در صورت برداشتن حساب ودیعه از قرارداد آتی ممکن است بسیاری از قراردادهای آتی نکول شود و در عمل بازار قرارداد آتی از بین برود.

۵. مجهول نباشد: شرط حساب ودیعه در قرارداد آتی یک شرط مجهول نیست؛ بلکه پیش از عقد قرارداد بین طرفین میزان حساب ودیعه به‌طور دقیق مشخص شده و طرفین می‌دانند که باید چه میزان پولی را برای حساب ودیعه بگذارند یا طرز کار تعدیل حساب ودیعه نیز از پیش مشخص بوده و طرفین قرارداد تمام این شرطها را از پیش پذیرفته و وارد قرارداد می‌شوند. جهالتی که ممکن است در شرط ضمن عقد حساب ودیعه مطرح شود، میزان ودیعه در سررسید است که این موضوع نیز به این شکل پاسخ داده می‌شود که میزان ودیعه در سررسید حاصل جمع ودیعه اصلی و مابه‌التفاوت قیمت بازار و قیمت توافق‌شده در قرارداد آتی است. در صورتی که مابه‌التفاوت قیمت بازار و قیمت توافق‌شده که به‌وسیله خریدار یا فروشنده دریافت می‌شود را به عنوان بخشی از مبلغ خرید یا فروش در نظر بگیریم که از پیش دریافت شده است ودیعه اصلی تغییری نمی‌کند و جهالتی باقی نمی‌ماند؛ زیرا در سررسید قرارداد آتی خریداران اوراق ملزم هستند که قیمت تسویه آخر را بپردازند و فروشندگان هم قیمت تسویه روز آخر را دریافت می‌کنند. در نتیجه فروشندگان، قیمت تسویه روز آخر به‌همراه میزان تعدیل حساب ودیعه را دریافت کرده‌اند که این مبلغ

برابر با قیمت مورد توافق در زمان انعقاد قرارداد است و خریداران نیز قیمت تسویه روز آخر به علاوه تعدیل حساب ودیعه را می‌پردازند که این قیمت نیز برابر با قیمت مورد توافق در زمان انعقاد قرارداد است؛ بنابراین در حالتی که طرفین قصد تحویل دادن و تحویل گرفتن داشته باشند کم‌وزیاد شدن ودیعه اثری بر توافق آنها ندارد، در صورت تسویه نقدی نیز میزان سود یا زیان حاصل از تعدیل، جبران خسارت یا سود حاصل شده در قرارداد را برای طرفین به ارمغان می‌آورد.

۶. مستلزم امری محال نباشد: شرط حساب ودیعه در قرارداد آتی مستلزم امری محال نیست؛ زیرا خریدار یا فروشنده فقط درصدی از مبلغ قرارداد را به عنوان شرط ضمن عقد می‌پردازند و این امر در عالم واقع امری محال نیست و طرفین قرارداد به راحتی می‌توانند به این شرط عمل کنند.

۷. شرط در متن عقد ذکر شده باشد: از آنجایی که قرارداد آتی در بازارهای متشکل و سازمان یافته وجود دارد؛ بنابراین قراردادهای آن متحدالشکل و استاندارد است و تمام ارکان و مفاد قرارداد در آن گنجانده می‌شود و از مهم‌ترین مفاد قرارداد آتی این است که شرط حساب ودیعه و تعدیل آن در تمام قراردادها گنجانده می‌شود.

۸. منجز باشد: شرط حساب ودیعه در قرارداد آتی یک شرط معلق نیست؛ به این صورت که طرفین قرارداد به صورت مطلق قبول می‌کنند که مبلغی را به عنوان شرط ضمن عقد قرار دهند که این مبلغ از نکول طرفین جلوگیری کند؛ البته ممکن است تصور شود شرط تعدیل حساب ودیعه یک شرط منجز نیست؛ در حالی که باید توجه داشت تعدیل حساب ودیعه با توجه به قیمت تسویه روزانه باعث می‌شود که بخشی از ثمن معامله به وسیله خریدار یا فروشنده از پیش پرداخت یا دریافت شود و باعث ابهام در قرارداد نمی‌شود؛ یعنی اصل تراکنش مالی که بین طرفین قرارداد در سررسید قرارداد اتفاق می‌کند، همان دریافت ودیعه اصلی و دریافت ثمن و مثن است.

حکم فقهی تسویه نقدی قرارداد آتی پیش از سررسید

در بازار قرارداد آتی بیش از ۹۸ درصد قراردادهای آتی پیش از سررسید با گرفتن موقعیت معکوس تسویه نقدی می‌شوند. علت این امر از آنجایی ناشی می‌شود که سفته‌بازان که

حجم فراوانی از قراردادها را به خود اختصاص می‌دهند اساساً به دنبال تحویل‌دادن یا تحویل‌گرفتن دارایی نیستند و فقط می‌خواهند از نوسان قیمت دارایی پایه سود حاصل کنند. از طرف دیگر پوشش‌دهندگان ریسک نیز که به دنبال پوشش ریسک مربوط به نوسان‌های قیمت دارایی پایه بوده‌اند نیز به علت مرحله‌های قانونی و اداری تحویل‌دادن و تحویل‌گرفتن دارایی ترجیح می‌دهند تا موقعیت خود را با انتخاب موقعیت معکوس ببندند و با سودوزیان حاصل‌شده به‌همراه قیمت نقدی دارایی در بازار، پوشش ریسک قیمتی خود را کامل کنند؛ یعنی پوشش‌دهندگان ریسک با سودوزیان حاصل از قرارداد آتی و قیمت نقدی در سررسید می‌توانند به قیمت توافقی در قرارداد آتی دست یابند.

تسویه نقدی پیش از سررسید باعث می‌شود تا معامله‌گر دارای موقعیت خریدوفروش، از قرارداد آتی خارج شده و طرفین دیگر دو قرارداد، طرفین قرارداد جدید را تشکیل دهند و معامله‌گری که در دو قرارداد موقعیت معکوس داشته است از بازار خارج شود.

تسویه نقدی پیش از سررسید به این صورت است که معامله‌گر در قرارداد اول موقعیت خرید یا فروش داشته و متعهد است که دارایی پایه قرارداد را بخرد یا بفروشد. وقتی این فرد در قرارداد دیگری که مستقل از قرارداد اول است وارد می‌شود، در حقیقت تعهد پیشین خود را در برابر تعهد جدید که اثرهای عکس تعهد پیشین دارد خنثا می‌کند به این مفهوم که در یک بازار متشکل و سازمان‌یافته دارایی پایه را که متعهد به خرید آن بوده متعهد به فروش همان دارایی با همان ویژگی‌ها و در همان سررسید می‌شود و چون ویژگی‌های تحویل‌دادن و تحویل‌گرفتن در هر دو تعهد عیناً مثل هم می‌باشد و بازار متشکل و سازمان‌یافته است؛ بنابراین تعهد این فرد ساقط شده و فرد از بازار خارج می‌شود.

بررسی فقهی تسویه نقدی پیش از سررسید در حالت اول به این صورت است که فردی که متعهد به خرید یا فروش دارایی بوده، تعهدی را در ذمه خود دارد. حال اگر این فرد بخواهد از بازار خارج شود یا باید تعهدی مشابه با تعهد اول داشته باشد که به‌مانند سازوکار سلف موازی یک سری قراردادهای زنجیروار به هم متصل شده و در سررسید طرف خریدوفروش قراردادهای گوناگون یکی بوده و فقط طرف خرید قرارداد اول با فروش قرارداد آخر زنجیره گوناگون هستند؛ بنابراین در سررسید، طرف فروش قرارداد

آخر دارایی را تحویل داده و به همین ترتیب دارایی را طی قراردادهای گوناگون به هم تحویل داده تا دارایی به طرف خرید قرارداد اول برسد. در این سازوکار فرد برای خروج از تعهد خود یک موقعیت تعهدی مشابه انتخاب می‌کند و در سررسید دارایی را در قرارداد تحویل گرفته و در قرارداد دیگر تحویل می‌دهد؛ بنابراین در این صورت انتقال تعهدی صورت نمی‌گیرد.

در حالت دوم فردی که موقعیت خرید یا فروش دارد با انتخاب موقعیت معکوس تعهد خود را ساقط و خنثا می‌کند؛ به‌طور مثال، فردی در قراردادی موقعیت خرید یک سکه به قیمت ۱۰۰۰۰۰۰ تومان دارد، این فرد در حالی که می‌خواهد از بازار خارج شود باید موقعیت فروش بگیرد. این فرد در بازار موقعیت فروش یک سکه به قیمت ۱۱۰۰۰۰۰ تومان را می‌گیرد و به ازای یک سکه ضرب در ۱۰۰ هزار تومان سود کسب می‌کند. این سود حاصل تعدیل حساب ودیعه از روز انعقاد قرارداد اول تا انتقال تعهد است؛ یعنی طرف فروش قرارداد اول صد هزار تومان را به طرف خرید داده است. حال طرف فروش قرارداد اول با طرف خرید قرارداد دوم قرارداد جدید را ادامه می‌دهند. فرض کنید در سررسید قیمت تسویه برابر با ۱۲۰۰۰۰۰۰ تومان باشد، در این صورت تا روز سررسید در ازای تعدیل حساب ودیعه صد هزار تومان دیگر از طرف فروش قرارداد اول به طرف خرید قرارداد دوم پرداخت می‌شود. در سررسید برای تحویل فیزیکی قرارداد طرف فروش ۱۲۰۰۰۰۰۰ تومان دریافت می‌کند و سکه را تحویل می‌دهد. درحقیقت دویست هزار تومان از محل تعدیل حساب ودیعه پرداخت کرده و ۱۲۰۰۰۰۰۰ هزار تومان را دریافت می‌کند که خالص این رقم ۱۰۰۰۰۰۰۰ تومان است و طبق قرارداد اول سکه را به قیمت ۱۰۰۰۰۰۰۰ تومان می‌فروشد. طرف خرید قرارداد دوم نیز با دریافت ۱۰۰۰۰۰۰۰ تومان و پرداخت ۱۲۰۰۰۰۰۰۰ تومان با خالص قیمت ۱۱۰۰۰۰۰۰ تومان سکه را خریده است.

همان‌طور که در مثال ذکر شد اسقاط تعهد به‌وسیله انتخاب موقعیت معکوس هیچ زیانی به هیچ طرف قرارداد وارد نکرد؛ بنابراین می‌توان گفت که در تسویه نقدی پیش از سررسید با اسقاط و انتقال تعهد و با حفظ تعهدها هر دو قرارداد هیچ ضرر و زیانی متوجه کسی نخواهد شد. نکته کلیدی درباره تسویه نقدی پیش از سررسید سودوزیان حاصل از این تسویه نقدی است که در ادامه بحث خواهد شد.

حکم فقهی تسویه نقدی در سررسید

طرفین قرارداد آتی که تا سررسید، موقعیت خود را با انجام معامله معکوس نبسته‌اند و موقعیت باز دارند در سررسید با دو انتخاب روبه‌رو هستند. انتخاب اول این است که دارایی پایه را با شرایط تصریح‌شده در قرارداد تحویل دهند و طرف دیگر نیز مبلغ توافق‌شده در زمان تعهد به بیع را پرداخت کند. این انتخاب به‌علت اینکه طرفین به تعهد خودشان عمل کرده‌اند و طبق توافق و تعهد عمل کرده‌اند هیچ اشکالی ندارد؛ اما انتخاب دومی که پیش‌روی طرفین قرارداد است اینکه به جای تحویل فیزیکی دارایی پایه تسویه نقدی کنند. یعنی به جای تحویل دادن دارایی پایه، سودوزیان منظور شده در حساب ودیعه خود را که از محل تعدیل حساب ودیعه تا روز آخر و با توجه به قیمت تسویه روز پایانی قرارداد منظور شده است دریافت کنند. در این حالت دیگر لازم نیست تا طرفین قرارداد وارد فرایند تحویل دارایی پایه شوند.

۱۳۹

درباره ماهیت فقهی تسویه نقدی در سررسید می‌توان گفت که در حقیقت تسویه نقدی در سررسید با عمل به تعهد به بیع در سررسید به لحاظ سودوزیان مالی فرقی ندارد بلکه با تراضی طرفینی در قرارداد به جای تحویل دارایی، مابه‌التفاوت قیمت دارایی توافق‌شده و قیمت دارایی کنونی در بازار را دریافت کرده و تعهدهای طرفین اسقاط می‌شود. در این نوع از تسویه خریدار و فروشنده با دریافت سود یا زیان حاصل از تعدیل حساب ودیعه به‌همراه قیمت نقدی دارایی پایه در سررسید به همان قیمت توافق‌شده در قرارداد دست می‌یابند و بدون نیاز به تحویل فیزیکی با تسویه نقدی، دارایی پایه را به قیمت قرارداد آتی خرید و فروش می‌کنند؛ یعنی خریدار با دریافت سود یا پرداخت زیان به‌همراه قیمت کنونی دارایی در بازار، دارایی را به قیمت توافق‌شده در قرارداد آتی می‌خرد و فروشنده نیز با دریافت سود و پرداخت زیان به‌همراه قیمت دارایی پایه در بازار، دارایی را به قیمت توافق‌شده در قرارداد آتی می‌فروشد. چون در این حالت هر دو طرف به قیمت توافق‌شده در قرارداد آتی برای خرید یا فروش دارایی دست می‌یابند؛ بنابراین رضایت دارند که تسویه نقدی را انجام دهند. نکته قابل توجه درباره تسویه نقدی این است که برخی قراردادهای آتی مثل آتی شاخص و آتی آب و هوا همواره باید تسویه نقدی انجام شود و انتخاب دیگری برای تسویه این نوع قراردادها وجود ندارد. این نوع قراردادها در بخش

مربوطه به‌طور کامل بحث خواهند شد؛ البته درباره تسویه نقدی در سررسید می‌توان به‌صورت دیگری نیز تحلیل کرد. در این تحلیل سه حالت را می‌توان در نظر گرفت:

حالت اول: در این حالت هر دو طرف قرارداد به تعهدی که در قرارداد آتی آمده عمل می‌کنند و طرف فروشنده کالای مورد نظر را تحویل می‌دهد و طرف خریدار نیز مبلغ توافق‌شده در قرارداد آتی را می‌پردازد. در این حالت چون طرفین به تعهدهای خود عمل می‌کنند؛ بنابراین هیچ مشکلی پیش نمی‌آید.

حالت دوم: در این حالت یکی از طرفین قرارداد حاضر به عمل به تعهدهای خود نیست؛ یعنی فروشنده حاضر به تحویل‌دادن دارایی نیست یا خریدار حاضر به تحویل‌گرفتن دارایی نیست. در این حالت مانند حالت کلی که بیان شد تسویه نقدی صورت می‌گیرد؛ اما طرفی که حاضر به عمل به تعهدهای خود نیست، به خاطر عمل‌نکردن به تعهدهای خود جریمه شده و این جریمه به طرف مقابل که به تعهدهای خود عمل کرده پرداخت شود.

حالت سوم: هر دو طرف حاضر به عمل به تعهدهای خود نیستند؛ یعنی فروشنده حاضر به تحویل‌دادن دارایی نیست و خریدار نیز حاضر به تحویل‌گرفتن دارایی نیست. در این حالت چون هر دو طرف به تعهدهای خود عمل نکردند هر دو طرف جریمه خواهند شد.

حکم فقهی سودوزیان تسویه نقدی پیش از سررسید

بازیگران اصلی بازارهای آتی و به‌طور کلی بازارهای مشتقات را سفته‌بازان تشکیل می‌دهند؛ به‌طوری که بازارهای مشتقات در تسخیر این گروه قرار دارند. جذابیت بازار آتی برای سفته‌بازان از آن بُعد اهمیت پیدا می‌کند که با سرمایه اندک و با ورود به قراردادهای آتی گوناگون سودوزیان کلانی کسب می‌کنند. در بازار سرمایه کشورمان نیز این قضیه وجود دارد و سفته‌بازان با داشتن سرمایه‌ای معادل $\frac{1}{3}$ ارزش قرارداد آتی وارد قرارداد می‌شوند و سودوزیانی با اهرم بالا کسب می‌کنند؛ یعنی با توجه به میزان ودیعه‌ای که از طرف بورس کالا مشخص شده است سفته‌بازان با پرداخت حدود سه سکه می‌توانند ده سکه را متعهد به خرید یا فروش شوند؛ البته در بازارهای بین‌المللی با پرداخت‌های بسیار کمتر وارد قرارداد آتی می‌شوند؛ بنابراین بررسی سودوزیان حاصل از انجام تسویه نقدی

پیش از سررسید بسیار اهمیت دارد؛ زیرا حجم بسیار بالای سودوزیان حاصله در قراردادهای آتی مربوط به این بخش از قرارداد آتی است.

همان‌طور که پیش‌ازاین اشاره شده حساب ودیعه و تعدیل حساب ودیعه به عنوان شرط‌های ضمن عقد در قرارداد آتی مطرح است. نکته بسیار مهمی که باید توجه داشت این است که منبع اصلی سودوزیان حاصله در انجام معامله‌های مکرر و تسویه نقدی پیش از سررسید همان حساب ودیعه و تعدیل حساب ودیعه است؛ یعنی وقتی معامله‌گری موقعیت خرید یا فروش انتخاب می‌کند و پس از مدتی با موقعیت معکوس در همان قرارداد آتی موقعیت خود را می‌بندد و سودوزیان برایش حاصل می‌شود این سودوزیان حاصل از تعدیل حساب ودیعه تا زمان دریافت موقعیت معکوس است و وقتی معامله‌گر موقعیت معکوس گرفت هر دو حساب ودیعه با توجه به قیمت تسویه در روز آخر تعدیل می‌شود و از آن روز به بعد موقعیت فرد بسته شده و فرد از بازار خارج می‌شود و طرفین دیگر دو قرارداد آتی که فرد در آنها حضور داشت با هم طرف حساب می‌شوند. حتی اگر این فرض را بگیریم که فرد همچنان در هر دو قرارداد متعهد است و باید دارایی را از یک طرف تحویل و به طرف دیگر بدهد - در عمل این‌گونه نیست - و لازم باشد تعدیلی در حساب ودیعه‌اش صورت پذیرد تعدیل حساب ودیعه در عمل با جمع صفر است؛ زیرا یک موقعیت خرید و یک موقعیت فروش دارد که در صورت تسویه از قرارداد سودی را دریافت می‌کند و در قرارداد دیگر زیانی را معادل سود قرارداد دیگر دارد که در عمل باعث می‌شود هیچ سودوزیان جدیدی شناسایی نشود.

در بررسی فقهی سودوزیان حاصل از قرارداد آتی که با توجه به بحث‌های پیشین مطرح شده درباره منبع سودوزیان حاصل شده در تسویه نقدی پیش از سررسید می‌توان گفت که این سودوزیان حاصله مشروع است؛ زیرا منبع آن یک شرط ضمن عقد است که در بحث‌های پیشین بیان شد که شرط‌های مربوط به شرط ضمن عقد مشروع را دارد؛ یعنی چون سودوزیان حاصل از تعدیل حساب ودیعه است و تعدیل حساب ودیعه ضمن قرارداد شرط شده بود اشکالی نخواهد داشت.

حکم سودزیان تسویه نقدی در سررسید

اکثر قراردادهای آتی که تا سررسید با انجام معامله معکوس بسته نشده‌اند با استفاده از روش تسویه نقدی تسویه می‌شوند. علت امر این است که طرفین قرارداد با توجه به فرایند مشکل تحویل دارایی حاضر به وارد شدن به این فرایند نیستند و علت اصلی دیگری که انتخاب دوم را ترجیح می‌دهند این است که به علت هم‌گرایی قیمت نقد و آتی دارایی در سررسید در عمل قیمت نقد و آتی به قیمت واحد می‌رسد و قراردادها نیز با توجه به قیمت روز آخر تعدیل شده است؛ بنابراین سود یا زیان حاصل از وارد شدن در قرارداد آتی برای پوشش ریسک یا سفته‌بازی برای طرفین در فرایند تعدیل حساب ودیعه به حسابشان منظور شده است و تحویل‌دادن و تحویل‌گرفتن دارایی هیچ سود یا زیانی را برای طرفین حاصل نمی‌کند؛ به طور مثال، اگر طرفین بخواهند یک سکه را به قیمت دوازده میلیون ریال در فروردین به هم تحویل دهند و قیمت نقد و آتی سکه در فروردین که موعد تحویل دارایی پایه است به ده میلیون برسد به میزان دو میلیون از حساب خریدار به حساب فروشنده دارایی پایه طی فرایند تعدیل حساب ودیعه منظور شده است. حال اگر طرفین بخواهند دارایی را تحویل دهند باید فروشنده سکه را از بازار نقدی به قیمت ده میلیون خریده و تحویل دهد و به میزان دو میلیون هم سود از محل تعدیل حساب ودیعه دریافت کرده پس در عمل دارایی را به قیمت دوازده میلیون ریال فروخته است. خریدار نیز اگر سکه را تحویل بگیرد ده میلیون بابت تحویل باید بپردازد و دو میلیون نیز طی تعدیل حساب ودیعه پرداخته است؛ بنابراین در عمل سکه را در سررسید به قیمت دوازده میلیون ریال خریده و دو میلیون ضرر کرده و طرف فروشنده نیز طی این قرارداد دو میلیون سود کرده است. حال اگر طرفین از تحویل دارایی منصرف شده و تسویه نقدی کنند فقط دو میلیون ریال سود یا زیان در حسابشان واریز می‌شود و می‌توانند دارایی خود را در بازار نقدی خرید یا فروش کنند. همان‌طور که مشخص شد تسویه نقدی یا تحویل فیزیکی دارایی پایه برای طرفین هیچ سود یا زیانی را نسبت به تحویل فیزیکی دارایی پایه ندارد. در تحلیل فقهی تسویه نقدی قرارداد می‌توان گفت که این فرایند با توجه به اصول فقهی هیچ اشکالی ندارد. شاید اصلی‌ترین اصل فقهی که می‌توان در اینجا به آن اشاره کرد اصل ممنوعیت اکل مال به باطل است. این فرایند از جهت اصل ممنوعیت اکل مال به باطل

هیچ اشکالی ندارد؛ زیرا در این فرایند سود یا زیان حاصل شده برای طرفین قرارداد نتیجه قرارداد آتی است که قراردادی مشروع می‌باشد. همچنین می‌توان به قسمت دوم آیه شریفه «إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ» (نساء: ۲۹) تمسک کنیم. بر اساس آیه شریفه اگر دو طرف راضی باشند که در مال یکدیگر تصرف کنند مشکلی وجود ندارد. بر این اساس اگر دو طرف به جای عمل به مفاد قرارداد فقط مابه‌التفاوت را با رضایت بدهند مانعی ندارد. سرچشمه سود یا زیان حاصل شده نیز از محل تعدیل حساب ودیعه می‌باشد که در بحث‌های پیشین بیان شد که یک شرط ضمن عقد مشروع است.

ویژگی‌های دارایی‌های پایه قرارداد آتی

در قسمت‌های پیش اشاره شد که قرارداد آتی در حقیقت تعهد به بیع نقدی در آینده است و طرفین قرارداد در زمان حال متعهد به انجام بیع نقدی در سررسید هستند؛ بنابراین کلیدی‌ترین قرارداد در قرارداد آتی، بیع است؛ زیرا قرارداد آتی همان تعهد به بیع نقد در آینده است؛ از این رو عقد بیع را می‌توان پایه و اساس قرارداد آتی نامید. با توجه به اینکه در قرارداد بیع که مورد تأیید اسلام است دارایی‌های با ویژگی‌های خاصی می‌تواند خرید و فروش شود؛ پس در قرارداد آتی نیز فقط دارایی‌هایی که ویژگی‌های دارایی مجاز در عقد بیع را داشته باشند می‌توانند به عنوان دارایی پایه قرار بگیرند. در فقه اسلامی شرایطی برای عوضین بیع وجود دارد که اهم این شرایط عبارت هستند از:

۱. عین بودن دارایی پایه

کلیدی‌ترین ویژگی مبیع که در قرارداد آتی باید مد نظر قرار بگیرد، عین بودن مبیع است. به این معنا که فقط دارایی‌های فیزیکی می‌توانند دارایی پایه قرارداد آتی قرار بگیرند. همان‌طور که پیش از این اشاره شد انواع و اقسام دارایی‌ها به عنوان دارایی پایه قرارداد آتی در مالی متعارف قرار می‌گیرند. در ادامه هر کدام از این مشتقات را با توجه به این ویژگی بررسی می‌کنیم.

۲. مشخص بودن مقدار دارایی پایه

در تعیین مقدار اشیای مورد معامله گاهی از وزن، پیمان، متر و گاهی از عدد استفاده می‌کنند. از نظر فقه اسلام باید شیء مورد معامله (عوض یا معوض) متناسب با معیارهای خود معین باشد؛ یعنی اگر از کالاهای وزنی است وزن معلوم، اگر پیمانه‌ای است پیمانه معلوم و اگر متری است متر از معلوم و اگر عددی است عدد معلوم و معین داشته باشد و معامله جزافی صحیح نیست (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۱۸۰). در قرارداد آتی کالایی این ویژگی به خوبی رعایت می‌شود و میزان مبیع به درستی مشخص می‌شود؛ اما در قرارداد آتی شاخص و آتی نرخ ارز میزان مبیع بر اساس شاخص‌های بازار و نرخ ارز مشخص می‌شود؛ البته در این قراردادها با ضریب پولی که برای قرارداد آتی در نظر گرفته می‌شود تا حدودی میزان مبیع مشخص می‌شود. این بحث به‌طور مفصل در ادامه خواهد آمد.

۳. مشخص بودن ویژگی‌های دارایی پایه

عوضین باید از جهت جنس و اوصاف مؤثر در قیمت و رغبت طرفین قرارداد، مشخص باشند و این از راه مشاهده و وصف صاحب کالا حاصل می‌شود (موسویان، ۱۳۸۴، ص ۱۸۰). در قرارداد آتی به مانند قرارداد سلف چون در زمان عقد قرارداد دارایی پایه وجود ندارد، این ویژگی با توصیف دارایی پایه مشخص می‌شود؛ به این صورت که در قرارداد آتی با بیان تمام ویژگی‌های مؤثر در ارزش دارایی پایه به خوبی این ویژگی رعایت می‌شود.

۴. قابلیت تملک دارایی پایه در سررسید

عوضین باید ملک طلق و اختصاصی طرفین قرارداد باشند؛ بنابراین نمی‌توان اموال عمومی، مشترک و اموالی که برای جهت‌های خاصی هستند معامله کرد. در قرارداد آتی این ویژگی نیز بسیار مهم به نظر می‌رسد. این ویژگی از آن جهت مهم به نظر می‌رسد که گاهی قرارداد آتی بر روی شاخص سهام یا نرخ ارز بسته می‌شود و در اساس ممکن است فرد در زمان قرارداد نتواند این دارایی را تصاحب کرده و تحویل دهد و دارایی پایه به صورت واقعی در قرارداد منظور نباشد و طرفین قرارداد به صورت صوری این دارایی را به عنوان دارایی پایه در نظر بگیرند؛ بنابراین این ویژگی در شاخص سهام و نرخ ارز مورد مناقشه جدی است.

از طرف دیگر باید توجه داشت که دارایی در زمان عقد قرارداد آتی نباید به طور حتم در ملکیت فروشنده باشد؛ بلکه قابلیت تملک در سررسید هم باعث صحت قرارداد می‌شود؛ به طور مثال، در عقد سلف فروشنده دارایی در زمان انعقاد قرارداد دارایی یادشده را ندارد؛ اما در سررسید، دارایی را در ملکیت خود خواهد داشت؛ بنابراین می‌توان وارد عقد سلف شد و به عنوان فروشنده، دارایی یادشده را به صورت کلی در ذمه با مشخص کردن اوصاف و ویژگی‌های مبیع فروخت.

۵. توانایی تحویل‌دادن و تحویل‌گرفتن دارایی پایه

یکی از شرایط صحت بیع نزد مشهور فقیهان از جمله حضرت امام خمینی علیه السلام این است که طرفین قرارداد نسبت به آنچه معامله می‌کنند قدرت بر تسلیم داشته باشند (موسوی خمینی، ۱۳۶۹، ص ۴۷۵-۴۷۶). این ویژگی یکی از اساسی‌ترین نکته‌ها در بحث فقهی مشتقات و به‌ویژه در قرارداد آتی است. برخی از مشتقات مانند آتی و اختیار معامله در اساس بر روی دارایی‌هایی مانند آب و هوا، شاخص سهام، نرخ ارز و ... بسته می‌شود که در اساس این دارایی‌ها قابل تحویل نیستند و فقط به صورت مجازی به عنوان دارایی پایه در قراردادهای پوشش ریسک استفاده می‌شوند و خریدار و فروشنده در زمان عقد قرارداد هیچ قصدی برای تحویل‌دادن یا گرفتن دارایی پایه ندارند.

بررسی فقهی انواع قرارداد آتی

قرارداد آتی به‌رغم معنا و مفهوم پایه‌ای که دارد به لحاظ دارایی پایه طیف وسیعی از دارایی‌ها را شامل می‌شود. دارایی پایه می‌تواند کالای واقعی مانند ذرت، فولاد، حیوانات، چوب و ... باشد. همچنین می‌تواند دارایی‌های مالی مانند سهام و اوراق قرضه یا شاخص سهام و نرخ ارز باشد. قرارداد آتی جدیدی نیز به نام آتی آب و هوا در بازارهای آتی پدید آمده‌اند که ویژگی‌های خاص خود را دارند و لازم است افزون بر بررسی فقهی مفهوم کلی قرارداد آتی، انواع قرارداد آتی به لحاظ دارایی پایه بررسی شود. در ادامه به بررسی انواع قرارداد آتی به لحاظ دارایی پایه می‌پردازیم.

۱. قرارداد آتی کالایی

رایج‌ترین دارایی که به‌عنوان دارایی پایه قرارداد آتی قرار گرفته است کالاهای فیزیکی هستند. ابتدایی‌ترین نوع دارایی پایه دارایی‌های کشاورزی بوده‌اند و هم‌اکنون انواع دارایی‌های دیگر نیز در بازار آتی به‌عنوان دارایی پایه قرار می‌گیرند. در ادامه به بررسی و انطباق ویژگی دارایی فیزیکی و ویژگی‌های دارایی پایه قرارداد آتی می‌پردازیم.

۱. **عین بودن دارایی پایه:** در قرارداد آتی کالایی دارایی پایه این ویژگی را دارد و دارایی فیزیکی و عینی به‌عنوان دارایی پایه وجود دارد.

۲. **مشخص بودن مقدار دارایی پایه:** در آتی کالایی مقدار کالایی که باید تحویل داده شود به‌طور دقیق مشخص می‌شود و طرفین قرارداد حین عقد قرارداد این مقدار استاندارد را می‌پذیرند.

۳. **مشخص بودن ویژگی‌های دارایی پایه:** یکی از نکته‌هایی که در قرارداد آتی رعایت می‌شود و بورس‌ها الزام‌های بسیاری را برای رعایت آن در نظر می‌گیرند، مشخص کردن دقیق ویژگی‌های دارایی پایه است؛ به‌طوری که تمام ویژگی‌های دارایی پایه در قرارداد به‌طور دقیق ذکر می‌شود.

۴. **قابلیت تملک دارایی پایه در سررسید:** نکته مهمی که در قرارداد آتی وجود دارد این‌که در این قرارداد باید دارایی در ملکیت فرد باشد؛ البته نکته مهم‌تر این است که باید دارایی در سررسید در ملکیت فرد باشد و این ویژگی زمانی اهمیت پیدا می‌کند که طرفین قصد تحویل دادن و گرفتن دارایی را داشته باشند. در آتی کالایی این ویژگی نیز رعایت می‌شود؛ زیرا اگر فروشنده قصد تحویل دادن داشته باشد، دارایی را نیز در ملکیت خود نداشته باشد به راحتی می‌تواند از بازار نقدی بخرد و دارایی را به ملکیت خود درآورده و دارایی را تحویل بدهد.

۵. **توانایی تحویل دادن و تحویل گرفتن دارایی پایه:** در آتی کالایی چون دارایی یک کالای مشخص و معین هست به راحتی می‌توان آن را تحویل داد.

بنابراین دارایی پایه در قرارداد آتی کالایی تمام ویژگی‌های مربوط به دارایی پایه یک قرارداد آتی مشروع را دارد؛ پس می‌توان گفت قرارداد آتی کالایی قراردادی صحیح است.

۲. قرارداد آتی سهام

ویژگی‌های قرارداد آتی سهام به‌صورت زیر است:

۱. **عین بودن دارایی پایه:** در قرارداد آتی سهام دارایی پایه این ویژگی را دارند. هر چند که در ظاهر به نظر می‌رسد که سهام یک دارایی فیزیکی نیست؛ اما باید توجه داشت که سهام نشان‌دهنده مالکیت فرد در یک شرکت است و نشان از مالکیت فرد در دارایی فیزیکی دارد.

۲. **مشخص بودن مقدار دارایی پایه:** در آتی سهام مقدار دارایی پایه که همان تعداد سهام است مشخص می‌باشد و در قرارداد آتی این تعداد به‌طور دقیق هنگام قرارداد تعیین می‌شود.

۳. **مشخص بودن ویژگی‌های دارایی پایه:** در قرارداد آتی سهام ویژگی‌های سهام موردنظر به‌طور دقیق مشخص است؛ زیرا سهام شرکت خاصی به عنوان دارایی پایه قرار می‌گیرد. از آنجایی که بازار نقدی سهام پیش‌گفته نیز در بازار سهام وجود دارد اطلاعات و ویژگی‌های دقیق شرکت نیز در بازار سهام وجود دارد و خریدار و فروشنده در قرارداد آتی به راحتی می‌دانند که سهام چه شرکتی و با چه ویژگی‌هایی را خرید و فروش می‌کنند.

۴. **قابلیت تملک دارایی پایه در سررسید:** در بازارهای آتی به‌طور معمول سهام شرکت‌هایی دارای قرارداد آتی است که سهام نقدشوندگی بالا در بازار داشته باشد؛ بنابراین از طرف فروشنده حتی اگر در زمان عقد قرارداد آتی دارایی در ملکیت وی نباشد به راحتی می‌تواند در سررسید، دارایی را از بازار خریده و تحویل دهد.

۵. **توانایی تحویل دادن و تحویل گرفتن دارایی پایه:** در قرارداد آتی سهام دارایی پایه به راحتی می‌تواند تحویل داده و تحویل گرفته شود.

بنابراین می‌توان گفت که قرارداد آتی سهام تمام ویژگی‌های مربوط به قرارداد آتی مشروع را دارد و از آن می‌توان در بازار سرمایه کشورمان استفاده کرد.

۳. قرارداد آتی شاخص سهام

یکی دیگر از قراردادهای آتی که باید به‌دقت بررسی شود قرارداد آتی شاخص است که در این بخش به دنبال بررسی دارایی پایه آن از دیدگاه فقهی هستیم:

۱. **عین بودن دارایی پایه:** در قرارداد آتی شاخص سهام این ویژگی بسیار جای مناقشه دارد. درباره عین بودن دارایی در آتی شاخص می‌توان گفت که هر چند در این نوع آتی با تعریف ضریب پولی قرارداد را به صورت پولی بیان می‌کنند به‌طور مثال، برای شاخصی که عدد صد را نشان می‌دهد یک قرارداد آتی با ضریب پولی ۱۰۰۰۰ تعریف کرده و قرارداد آتی به میزان ۰۰۰ ، ۰۰۰ ، ۱ ریال بسته می‌شود و مفهوم ضمنی آن این می‌باشد که به‌میزان

۱,۰۰۰,۰۰۰ ریال از سهام‌های موجود در شاخص به نسبت سهمشان در شاخص خرید و فروش شده است؛ اما باید توجه داشت که دارایی به نام شاخص را به هیچ عنوان نمی‌توان به صورت عینی و دارایی در نظر گرفت و فقط به صورت مفهومی می‌تواند دارایی در نظر گرفته شود؛ بنابراین در اساس شاخص سهام این ویژگی دارایی پایه را دارا نیست.

۲. **مشخص بودن مقدار دارایی پایه:** در آتی شاخص با تعریف ضریب پولی مقدار دارایی پایه به لحاظ ارزش پولی مشخص می‌شود و مقدار دارایی پایه به این صورت است که از هر سهم به نسبت اثر در شاخص در دارایی پایه قرار می‌گیرد.

۳. **مشخص بودن ویژگی‌های دارایی پایه:** در قرارداد آتی شاخص سهام ویژگی دارایی پایه به صورت کلی مشخص است؛ به این صورت که در این قرارداد شاخص سهام مشخصی به صورت کلی خرید یا فروش می‌شود و در شاخص سهام هر سهم به نسبت ارزش آن سهم است؛ یعنی با خرید یا فروش شاخص سهام تمام سهم‌های موجود در شاخص به نسبت سهمشان در شاخص خرید و فروش می‌شود.

۴. **قابلیت تملک دارایی پایه در سررسید:** این ویژگی در آتی شاخص وجود ندارد؛ زیرا شاخص امری فرضی و ذهنی است و فرض تملک آن بی‌معناست.

۵. **توانایی تحویل دادن و تحویل گرفتن دارایی پایه:** مهم‌ترین ویژگی که در آتی شاخص مناقشه جدی دارد این است که در اساس دارایی پایه در شاخص سهام قابلیت تحویل دادن و تحویل گرفتن ندارد و فروشنده به تحویل دادن آن قادر نیست.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که قرارداد آتی شاخص سهام در اساس نمی‌تواند در بازار سرمایه اسلامی مورد استفاده قرار بگیرد؛ زیرا دارایی پایه این قرارداد ویژگی‌های دارایی پایه قرارداد آتی مشروع را ندارد.

۴. قرارداد آتی ارز

ویژگی‌های قرارداد آتی ارز به صورت ذیل است:

۱. **عین بودن دارایی پایه:** در قرارداد آتی ارز این ویژگی رعایت شده است؛ به طور مثال، اگر آتی نرخ دلار آمریکا در قرارداد آتی برابر با ۳۰۰۰۰ ریال باشد و تعداد دلار مد نظر در قرارداد آتی را صد دلار در نظر بگیریم، مفهوم قرارداد آتی ارز به این صورت است که فرد خریدار به میزان ۳,۰۰۰,۰۰۰ ریال از فرد فروشنده در سررسید دلار خواهد خرید که با مفهوم کلی قرارداد آتی مشروع مطابقت دارد.

۲. **مشخص بودن مقدار دارایی پایه:** در قرارداد آتی ارز مقدار دارایی پایه که در حقیقت

ارز یک کشور خارجی است به صورت دقیق و مشخص بیان می‌شود.

۳. **مشخص بودن ویژگی‌های دارایی پایه:** ارز کشورهای گوناگون چون شکل استاندارد و مشخصی دارد به راحتی می‌توان ویژگی‌های آن را بیان کرد و در عرف بازار نیز این ارزها به راحتی شناخته می‌شوند.

۴. **قابلیت تملک دارایی پایه در سررسید:** بازار ارزهای خارجی در هر کشوری یکی از بازارهای بسیار نقدشونده است و فروشنده در صورتی که ارز موردنظر را در ملکیت خود نداشته باشد، در سررسید به راحتی می‌تواند آن را تهیه کند و تحویل بدهد.

۵. **توانایی تحویل دادن و تحویل گرفتن دارایی پایه:** دارایی پایه در قرارداد آتی نرخ ارز، ارز کشور خارجی است که به راحتی می‌توان آن را تحویل داد و تحویل گرفت.

پس می‌توان گفت آتی ارز تمام ویژگی‌های مطلوب یک قرارداد آتی مشروع را دارد و می‌توان در بازار سرمایه اسلامی از آن استفاده کرد.

جمع بندی و نتیجه گیری

در پژوهش پیش رو قرارداد آتی و احکام و آثار متعلقه آن بررسی فقهی شد. نتیجه‌های حاصل از پژوهش پیش رو نشان داد که اکثر قراردادهای آتی از مصداق‌های تعهد در برابر تعهد برای انجام بیع نقد در آینده است؛ به طوری که طرفین در زمان حال تعهد به انجام بیع نقد را توافق می‌کنند و بیع نقدی در سررسید اتفاق می‌افتد.

درباره پرداخت حساب ودیعه و تعدیل روزانه حساب ودیعه هم می‌توان گفت که از مصداق‌های شرط‌های ضمن عقد این قرارداد است که طرفین توافق می‌کنند جهت ضمانت عقد؛ اولاً، مبلغی را نزد اتاق پایاپای قرار دهند؛ ثانیاً، متناسب با نوسان‌های بازار آتی مقدارهای این حساب ودیعه تعدیل شود تا هیچ طرفی از طرفین قرارداد، به نزول در قرارداد تمایل نداشته باشند و اگر طرفی نیز نکول کرد خسارتی به طرف دیگر وارد نشود.

همچنین ماهیت فقهی تسویه نقدی در سررسید و پیش از سررسید هم بحث شد که تسویه نقدی در پیش از سررسید از مصداق‌های انتقال تعهد بوده که با اصول مالی اسلامی تضاد نداشته و تسویه نقدی در سررسید نیز به علت عدم منافات با قاعده «لا ضرر» و دیگر قواعد اسلامی بی‌اشکال است. همچنین انواع دارایی پایه قرارداد آتی با استفاده از

ویژگی‌های مبیع بحث و بررسی شد و آتی کالا، سهام و ارزشی اشکال بوده اما آتی شاخص سهام اشکال دارند.

منابع و مأخذ

۱. چالشتری، محسن حسینی؛ امکان‌سنجی طراحی قراردادهای آتی در نظام مالی اسلام؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۷۶.
۲. حسینی، سیدمحمد؛ تحلیل فقهی - اقتصادی مشتقات با تأکید بر قرارداد آتی‌ها و قرارداد اختیارات؛ پایان‌نامه دکتری، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۶.
۳. راعی رضا و علی سعیدی؛ مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک؛ تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها، ۱۳۸۳.
۴. رضایی، مجید؛ «بررسی فقهی ابزارهای مالی مشتقه»؛ فصلنامه اقتصاد اسلامی، س ۳، ش ۱۱، ۱۳۸۲.
۵. صالح‌آبادی، علی؛ امکان‌سنجی راه‌اندازی بازار آتی سهام شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران (با تأکید بر مسائل شرعی و نیازمندی‌های بازار سهام)؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۱.
۶. بودی، کین و جی. مارکوس؛ مدیریت سرمایه‌گذاری؛ ترجمه روح‌الله فرهادی و مجید شریعت پناهی؛ تهران: شرکت اطلاع‌رسانی و خدمات بورس، ۱۳۹۱.
۷. لعلی سرابی، امیر؛ بورس‌بازی در بازار آتی‌ها از دید موازین اسلامی؛ پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۶.
۸. معصومی‌نیا، غلام‌علی؛ ابزارهای مشتقه بررسی فقهی و اقتصادی؛ چ ۱، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۷.
۹. _____؛ «بررسی فقهی ابزارهای مشتقه»؛ جستارهای اقتصادی، س ۳، ش ۶، ۱۳۸۵.
۱۰. موسوی خمینی، سیدروح‌الله؛ تحریر الوسیله؛ ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی؛ ج ۳، قم: موسسه انتشارات دارالعلم، ۱۳۶۹.

۱۱. موسویان، سیدعباس؛ ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)؛ تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۸۶.
۱۲. هال، جان؛ مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک؛ ترجمه سجاد سیاح و علی صالح‌آبادی؛ چ ۱، تهران: رایانه تدبیر پرداز، ۱۳۸۴.